

دوره یازدهم، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۸، ص ۲۳۹-۲۶۶ شناسه دیجیتال (DOI): 10.22059/jrd.2019.74468

مطالعه درک معنایی روستاییان از مفهوم امنیت غذایی

مسلم سواری^{۱*} و مجتبی سوختانلو^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۲/۱۵ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۸/۲۹

چکیده:

هدف کلی این تحقیق کیفی که به روش پدیدارشناسی انجام شد بررسی تعاریف و راهبردهای بهبود امنیت غذایی در میان خانوارهای روستایی است. برای این منظور جامعه مورد مطالعه را خانوارهای روستایی شهرستان دیواندره که ناامنی غذایی زیادی را تجربه کردند، تشکیل دادند. افراد مطلع از طریق روش گلوله برفی شناسایی شدند. داده‌های این تحقیق با روش مصاحبه عمیق و مشاهده مستقیم جمع‌آوری شد و در کنار این دو روش از تهیه عکس و استفاده از اسناد کتابخانه‌ای نیز استفاده شد. داده‌ها بر اساس الگوی کلایزی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. بر پایه نتایج، خانوارهای روستایی درک متفاوتی از مفهوم امنیت غذایی داشتند که پس از تلخیص داده‌ها در ۲۱ کد طبقه‌بندی شدند. پس از جمع‌آوری تعاریف و مفاهیم، مقوله راهبردهای حفظ امنیت غذایی توسط خانوارهای روستایی مورد بحث قرار گرفت که در نهایت ۲۹ راهبرد شناسایی شد. بر اساس ماهیت راهبردهای استخراجی چهار خوشه راهبردهای کوتاه‌مدت (شامل ۷ کد)، میان‌مدت (شامل ۹ کد)، بلندمدت (شامل ۱۱ کد) و عدم واکنش (شامل ۲ کد) تشکیل شد.

واژگان کلیدی: امنیت غذایی، پدیدارشناسی، خانوارهای روستایی، معیشت روستایی، شهرستان دیواندره.

۱ استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان (نویسنده مسئول)

Savari@asnrukh.ac.ir

۲ استادیار گروه مهندسی آب و مدیریت کشاورزی، دانشگاه محقق اردبیلی m.sookhtanlo@uma.ac.ir

Studying the Villagers Semantic Perception of the Food Security Concept

Moslem Savari*¹ & Mojtaba Sookhtanlou²

Received: May 5, 2019

Accepted: November 20, 2019

Abstract

The main objective of this qualitative research, which was done phenomenological, was to identify the definitions and strategies of food security among rural households. The study population was the rural households of Divandarreh city which experienced a high level of food insecurity. The key informant people were identified through snowball method. The data were gathered by deep interviews and direct observation. In addition, photos and documents were also used. The data were analyzed by Colaizzi method. Based on the results, rural households had a different perception about food security. After analyzing, the results were categorized in 21 codes. At the next step, the strategies for maintaining food security were discussed by the rural households, which eventually, 29 strategies were identified. Finally, according to the nature of the extracted strategies, four clusters including short-term strategies (7 codes), medium-term strategies (9 codes), long-term strategies (11 codes), and non-response strategies (2 codes) were formed.

Keywords: Phenomenology, Food Security, Rural Households, Rural Livelihood, Divandarreh City.

---

1 Assistant Professor, Department of Agricultural Extension and Education, Agricultural Sciences and Natural Resources University of Khuzestan: Savari@asnrkh.ac.ir

2 Assistant Professor, Department of Water Engineering and Agricultural Management University of Mohaghegh Ardabili: m.sookhtanlo@uma.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

به تعبیری می‌توان از توسعه به‌مثابه گرایش بشر به تغییر، دستیابی به سطح بالاتر و کیفیت بهتر زندگی و افزایش قدرت کنترلی بر محیط یاد کرد (قلی پور و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۷-۱۳۷). در میان ابعاد و زمینه‌های متعدد توسعه، توسعه روستایی یکی از مباحث اصلی توسعه در این مدت بوده است و بخش قابل‌توجهی از تحقیقات، مطالعات و طرح‌های توسعه را به خود اختصاص داده است که علت آن را باید در نقش محوری روستاها در تعادل زیستی و جمعیت جوامع جست‌وجو کرد (قلی پور و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۷-۱۳۷). قلمداد شدن امنیت غذایی به‌عنوان یکی از موضوعات کلیدی توسعه روستایی و توسعه کشاورزی سال‌هاست که در پارادایم توسعه پایدار مطرح است (سواری و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۵). افزایش دستیابی به امنیت غذایی از اولویت‌های توسعه است (باباتوندی و قایم^۱، ۲۰۱۰: ۳۰۱-۳۱۳). نقش تغذیه در سلامت، یادگیری، کارایی و ارتباط آن با توسعه اقتصادی جهان ثابت شده است (رزایلو و مولر^۲، ۲۰۱۰: ۱-۹؛ اسمیت^۳، ۲۰۱۳؛ کارلتو و همکاران^۴، ۲۰۱۳: ۳۰-۴۰؛ فنینگ و همکاران^۵، ۲۰۱۰: ۳۰۱-۳۱۰). در کشورهای جهان سوم باتوجه‌به اینکه جوامع روستایی بیشتر دچار ناامنی غذایی می‌شوند، همواره دستیابی به امنیت غذایی پایدار از اهداف اولیه توسعه روستایی به شمار می‌رود (هرتل^۶، ۲۰۱۱: ۲۷۵-۲۹۵). لذا باتوجه‌به اینکه اکثر جمعیت کشورهای درحال توسعه در نقاط روستایی زندگی می‌کنند، بهبود و ارتقای سطح امنیت غذایی خانوارهای روستایی یک هدف بسیار مهم در کشورهای درحال توسعه محسوب می‌شود (سرایلو و همکاران^۷، ۲۰۱۴: ۴۸۳-۴۶۹). افزایش تولید مواد غذایی و توزیع عادلانه آن، سنگ بنای راهبرد تلاش برای کاهش ناامنی غذایی و دستیابی به امنیت غذایی در جهان است. بدیهی است تأمین نیازهای غذایی جامعه به‌منظور ارتقاء سلامت و بهداشت جامعه، حق طبیعی افراد جامعه است. باوجود این، بااینکه ۶۴ سال از تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر در سال ۱۹۴۸ سپری شده، حق دسترسی همه مردم به غذای کافی، سالم و مغذی با واقعیت فاصله دارد (میسلهورن و همکاران^۸، ۲۰۱۷: ۷-۱۷). لذا برای کاهش این فاصله سازمان خواروبار جهانی اعلام کرده که در جهان به‌طور عام و در کشورهای درحال توسعه به‌طور خاص باید کشاورزی

1 Babatunde & Qaim

2 Renzaho & Mellor

3 Smith

4 Carletto et al

5 Fengying et al

6 Hertel

7 Sinyolo et al

8 Misselhorn et al

در سطح وسیعی افزایش یابد (سی و همکاران^۱، ۲۰۱۵: ۳۷-۴۵؛ سمیته و همکاران^۲، ۲۰۱۵: ۱۶-۲۳).

شواهد نشان می‌دهد که روستاییان بخش اعظم مواد غذایی مورد نیاز خود را تولید می‌کنند (سیدایی و همکاران، ۲۰۱۳: ۸۷-۱۰۶) و انتظار می‌رود خانوارهای روستایی دسترسی کاملی به مواد غذایی داشته باشند، اما آنان به مراتب نسبت به جامعه شهری از ناامنی غذایی بیشتری رنج می‌برند (سواری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۵). در حال حاضر قریب به یک میلیارد نفر در جهان با سوء تغذیه و ناامنی غذایی مواجه هستند. بر اساس گزارش سازمان ملل متحد، پیش‌بینی شده است در سال ۲۰۲۵ جمعیت ۷ میلیارد نفری حاضر از مرز ۸ میلیارد نفر خواهد گذشت، بدون اینکه تولید مواد غذایی در کشورهایی که با رشد جمعیت مواجه‌اند افزایش یابد (عبادی، ۱۳۸۳). لذا امروزه چالش‌هایی همچون افزایش گرسنگی در سطح جهان، عدم تعادل در رژیم غذایی روزانه افراد، نابودی محیط‌زیست و منابع طبیعی و مسائلی از این دست، باعث شده که موضوع امنیت غذایی به یکی از مهم‌ترین مسائل جوامع بشری تبدیل شود (مرتضوی، ۱۳۹۳: ۷) به گونه‌ای که حتی ثروتمندترین کشورهای جهان نظیر آمریکا نیز نگران امنیت غذایی هستند (ندیمی، ۱۳۹۰). نقش امنیت غذایی کشورها در دهه کنونی به دلیل نقش برجسته آن در شکوفایی و باروری سرمایه انسانی هر کشور حائز اهمیت است. بر اساس مطالعات صورت گرفته در نقشه جهانی امنیت غذایی، کشور ایران جزء مناطق پرخطر قرار گرفته است و این موضوع در تفاوت سطح امنیت غذایی در استان‌های کشور دیده می‌شود (خانزادی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۹-۸۲).

مفهوم امنیت غذایی

نقش تغذیه در سلامت، افزایش کارایی، یادگیری انسان‌ها و ارتباط آن با توسعه اقتصادی در پژوهش‌های وسیعی به اثبات رسیده است (دلیننو و همکاران^۳، ۲۰۰۷: ۴۱-۴۳۵). غذا و تغذیه تغذیه از جمله نیازهای بنیادی بشری است و تأمین آن در مقوله امنیت غذایی نهفته است. برای واژه امنیت غذایی که بعد از بحران نفتی جهانی سال ۱۹۷۳ میلادی ظهور پیدا کرده، تعاریف متعددی ارائه شده است. اجلاس جهانی غذا در سال ۱۹۷۴ امنیت غذایی را به صورت زیر تعریف کرده است: عرضه مواد غذایی خوراکی کافی در تمام زمان‌ها برای تأمین تقاضای دائماً

1 See et al

2 Smyth et al

3 Del Ninno et al

در حال افزایش مواد غذایی و مقابله با نوسانات تولید و قیمت (فائو، ۲۰۰۳). مفهوم حق غذایی برای اولین بار در سال ۱۹۴۸ در اعلامیه حقوق بشر سازمان ملل و در اولین کنفرانس جهانی غذا به رسمیت شناخته شد. در آن سال امنیت غذایی بیشتر بر عرضه مواد غذایی با اطمینان از تأمین غذای کافی و ثبات قیمت آن در سطح ملی و بین‌المللی تأکید می‌کرد (فائو، ۲۰۰۶). گرچه تعاریف ارائه‌شده تا قبل از سال ۱۹۸۳ بر «عرضه یا موجودی مواد غذایی» تأکید داشتند، اما فائو در سال ۱۹۸۳ موضوع «دسترسی فیزیکی و اقتصادی» به غذا را برای برآورده کردن نیازهای تغذیه‌ای مطرح کرد (فائو، ۱۹۸۳). اجلاس جهانی غذا در سال ۱۹۹۶ دو بُعد دیگر را نیز به مفهوم امنیت غذایی اضافه کرد: «غذای سالم و مغذی» برای برآورده کردن نیازهای تغذیه‌ای و «ترجیحات غذایی» برای یک زندگی فعال و سالم (فائو، ۱۹۹۶). بنابراین، در اجلاس غذا در سال ۱۹۹۶ تعریف بسیار جامعی از امنیت غذایی ارائه شد: امنیت غذایی عبارت است از اینکه تمامی افراد، در همه زمان‌ها، توانایی دسترسی فیزیکی و اقتصادی به مقدار کافی از مواد غذایی سالم و مغذی که نیازها و ترجیحات غذایی برای زندگی سالم و فعال آن‌ها را تأمین کند، داشته باشند (فائو، ۱۹۹۶؛ بالا و همکاران^۱، ۲۰۱۴: ۱۵۲-۱۶۶؛ اوسو و همکاران^۲، ۲۰۱۱: ۱۰۸-۱۱۸). تعریف اخیر به‌طور گسترده‌ای در سرتاسر جهان پذیرفته شده است. این تعریف که هم به بُعد تقاضا برای مواد غذایی و هم بُعد عرضه مواد غذایی می‌پردازد، از سطح جهانی تا سطح خانوار صادق است. بر اساس این تعریف دستیابی به امنیت غذایی نیازمند داشتن حداقل‌هایی است که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: الف) عرضه یا موجودی مواد غذایی مغذی، سالم و کافی ب) اطمینان از توان دسترسی همه افراد جامعه به غذاهای معمول و پذیرفته‌شده در جامعه به شیوه‌هایی درست که مورد قبول جامعه هستند (رنزاهو و میلر^۳، ۲۰۱۰: ۱-۹).

عدم وجود امنیت غذایی بر وضعیت فیزیکی، اجتماعی و روانی جامعه تأثیرگذار است بنابراین، مقوله امنیت غذایی و تغذیه فراتر از تأمین غذا بوده و تأمین آن، تضمین‌کننده سلامت جامعه و بهبود سرمایه انسانی است و سرمایه انسانی به توسعه انسانی و در نهایت قرار گرفتن جامعه در مسیر بلندمدت توسعه منجر خواهد بود (خانزادی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۹-۸۲). بر اساس اعلام سازمان خواروبار جهانی دو میلیارد نفر در جهان گرفتار گرسنگی پنهان هستند. ازسوی دیگر گزارش‌های فائو حاکی از این است که دستیابی به اهداف توسعه هزاره به‌منظور

1 Bala et al

2 Owusu et al

3 Renzaho & Mellor

به نصف رساندن شیوع سوء تغذیه در دنیا امکان پذیر نخواهد بود (فائو^۱، ۱۹۹۶؛ ۲۰۰۶؛ ۲۰۱۵؛ ۲۰۱۷). برای تحقق امنیت غذایی معمولاً شروطی نیاز است. اول، غذا باید در دسترس باشد و این نوع دسترسی باید مقرون به صرفه باشد. دوم، باید به خوبی مورد استفاده قرار گیرد (ذخیره و آماده خوردن به طریقی که برای تغذیه مفید و متناسب باشد) و تمام این صفات باید در طول زمان پایدار باشد (کارتلو و همکاران^۲، ۲۰۱۳؛ ۳۰-۴۰؛ آنریکیوز و همکاران^۳، ۲۰۱۳؛ ۱۹۰-۲۰۲؛ رزایلو و مولر، ۲۰۱۰؛ ۱-۹؛ فینگینگ و همکاران^۴، ۲۰۱۰؛ ۳۰۱-۳۱۰). سازمان خواروبار جهانی امنیت غذایی را در چهار رکن اساسی تعریف می کند: فراهم بودن مواد غذایی، قابلیت دسترسی به مواد غذایی، بهره برداری و ثبات (رضوانی و سنایی مقدم، ۱۳۹۸؛ ۳۹-۶۴).

در دسترس بودن غذا: در دسترس بودن غذا زمانی حاصل می شود که حجم کافی غذا دائماً برای همه افراد یک جامعه موجود باشد. چنین غذایی می تواند از طریق تولید خانوار، تولیدات محلی، واردات و یا کمک های غذایی حاصل شود (توسعه پایدار^۵، ۲۰۰۶). این رکن عوامل عرضه و فراهم بودن مواد غذایی از طریق تولید، توزیع و مبادلات مواد غذایی بوده (از جمله کمک های غذایی) را شامل می شود (سانه و همکاران^۶، ۲۰۱۳؛ ۸۰-۸۶).

دسترسی به مواد غذایی: دسترسی به غذا، به مفهوم دسترسی فیزیکی و اقتصادی به منابع، برای تأمین اقلام غذایی مورد نیاز جامعه است (باریت^۷، ۲۰۱۰؛ ۸۲۵-۸۲۸؛ رزاهو و میلر، ۲۰۱۰؛ ۱-۹). این دسترسی زمانی میسر می شود که خانوارها و افراد، منابع کافی برای رژیم غذایی مناسب داشته باشند (آنریکیوز و همکاران^۸، ۲۰۱۳؛ ۱۹۰-۲۰۲).

استفاده از مواد غذایی: منظور از استفاده مواد غذایی تأکید بر فرآوری مناسب مواد غذایی، به کارگیری روش های ذخیره سازی مواد غذایی، دانش کافی برای آشنایی و مراقبت از تغذیه کودکان و استفاده از خدمات بهداشتی است (آنریکیوز و همکاران، ۲۰۱۳؛ ۱۹۰-۲۰۲؛ رزاهو و میلر، ۲۰۱۰؛ ۱-۹).

1 FAO

2 Carletto et al

3 Anriquez et al

4 Fengying et al

5 Sustainable Development

6 Thanh et al

7 Barrett

8 Anriquez et al

ثبات: ثبات چهارمین مؤلفه امنیت غذایی است که برگرفته از سه بُعد دیگر است. ثبات اشاره به ثبات امنیت غذایی در همه زمانها (فورستر^۱، ۲۰۱۳: ۱-۱۰) و توانایی دستیابی و استفاده دائم از مقادیر مناسب مغذی و مقوی در طول سال را دارد (فائو، ۲۰۱۱).

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت جوامع روستایی به‌عنوان متولیان امنیت غذایی از میزان ناامنی غذایی بالایی رنج می‌برند و عمده مطالعات به‌صورت کمی بر روی امنیت غذایی انجام شده است. جامعه روستایی شهرستان دیواندره نیز از این قاعده مستثنا نبوده و با کمبود انواع ریزمغذی‌ها دست‌وپنجه نرم می‌کند. به‌طوری‌که خانوارهای روستایی این شهرستان ۷۰ درصد آهن موردنیاز و ۶۴ درصد از جمعیت کل جامعه روستایی آن نیاز روزانه ویتامین A را دریافت نمی‌کنند. همچنین گزارش‌های علوم پزشکی نشان‌دهنده وضعیت نامطلوب مصرف مواد غذایی و درنهایت ناامنی غذایی است به‌طوری‌که اکثریت غذاهای مصرفی جامعه روستایی این شهرستان بیشتر جنبه سیری شکمی دارد تا سیری سلولی (سواری و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۵).

باتوجه به حساسیت موضوع یعنی امنیت غذایی که متأثر از فصل، زمان و مکان است، لذا مطالعات مکانی می‌تواند به بهبود امنیت غذایی کمک شایانی کند و با شناسایی راهبردهای حفظ امنیت غذایی می‌توان برنامه‌ریزی اصولی برای گسترش این راهبردها در جوامع روستایی تدارک دید. در راستای این مهم به‌منظور بررسی عمیق این موضوع که خانوارهای روستایی عموماً چه راهبردهایی برای بهبود امنیت غذایی انجام می‌دهند این مطالعه انجام شد. نخست برای بررسی غنی موضوع مطالعه شده تعاریف و مفاهیم مرتبط با امنیت غذایی از دیدگاه خانوارهای روستایی بررسی شد و پس‌از آن راهبردهای کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت خانوارهای روستایی در جهت بهبود امنیت غذایی شناسایی شدند.

روش تحقیق

این تحقیق، از نوع کیفی و به شیوه پدیدارشناسی انجام شده است. پدیدارشناسی به توصیف معانی یک مفهوم یا پدیده از دیدگاه عده‌ای از مردم و برحسب تجارب زیسته آنان در آن مورد می‌پردازد. بنابراین در پی فهم تجارب مشترک عده‌ای از مردم است (یانوا و سچوارتز شن^۲، ۲۰۰۶). باتوجه به هدف تحقیق، که به دنبال درک مفهوم و راهبردهای حفظ امنیت غذایی در میان جوامع روستایی بود و از طرفی سعی بر این بود که نتیجه‌های به‌دست‌آمده طبیعی و

1 Forster

2 Yanowa & Schwartz-shea

واقعی باشد، تصمیم بر آن شد که از رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی استفاده شود. در این تحقیق از مصاحبه ژرفانگر نیمه ساختارمند حول چند پرسش کلیدی زیر در خصوص برداشت از مفهوم امنیت غذایی استفاده شد: (۱) شما چه برداشتی از مفهوم امنیت غذایی دارید؟ یا به عبارت دیگر، چه عناصری در مفهوم امنیت غذایی نهفته است؟ (۲) چه عواملی بر دستیابی به غذای سالم تأثیرگذارند؟ (۳) شما چه فعالیتی در زمینه بهبود امنیت غذایی خانوار خود انجام داده‌اید؟ (۴) آیا می‌توان امنیت غذایی را بهبود بخشید؟

برای انتخاب نمونه‌های مورد مطالعه، از نمونه‌گیری گلوله برفی (ارجاع زنجیره‌ای) استفاده شد. معیار انتخاب شرکت‌کنندگان پژوهش آن بود که افراد برای حفظ امنیت غذایی خانوار خود، فعالیت‌هایی را انجام داده باشند و بتوانند تجربیات خود را توصیف و بیان کنند. نمونه‌گیری تا اشباع داده‌ها ادامه یافت. در آخر، شمار شرکت‌کنندگان در تحقیق به ۲۳ نفر رسید. شرکت‌کنندگان شامل ۱۷ مرد و ۶ زن در محدوده سنی ۲۵ تا ۶۹ سال بود. داده‌ها از طریق مصاحبه انفرادی نیمه ساختارمند و در محدوده زمانی ۹۷/۴/۲۹ تا ۹۷/۶/۷ جمع‌آوری شدند. مدت زمان انجام مصاحبه‌ها از ۲۰ تا ۴۰ دقیقه متغیر بود. کلیه اطلاعات با رضایت نمونه‌ها بر روی نوار کاست ضبط، سپس به‌طور کامل بر روی کاغذ پیاده‌سازی و نسخه‌برداری شد. به این ترتیب که پس از برگزاری این تعداد مصاحبه تیم تحقیق به این نتیجه رسید که ضمن دستیابی به شناخت مورد نظر، نمی‌توان اطلاعات بیشتری را از این طریق پیدا کرد. پس از پیاده‌سازی متن، به بازخوانی و کدگذاری از طریق یک تیم سه نفره اقدام شد. پس از انجام مصاحبه‌ها، از تحلیل محتوای کیفی بهره گرفته شد.

اطلاعات با استفاده از روش کلایزی، با انجام مراحل زیر تجزیه و تحلیل شدند. در مرحله اول، پس از هر مصاحبه و ثبت یادداشت‌های عرصه، ابتدا به بیانات ضبط‌شده شرکت‌کنندگان چندین بار گوش داده شد و اظهارات، کلمه‌به‌کلمه بر روی کاغذ نوشته و مصاحبه نوشته‌شده به‌منظور درک راهبردها و اقدامات شرکت‌کنندگان چند بار مطالعه شد. در مرحله دوم، پس از مطالعه همه توصیف‌های شرکت‌کنندگان، اطلاعات معنی‌دار مشخص شدند. در مرحله سوم، سعی شد تا از هر عبارت یک مفهوم که بیانگر معنی اصلی آن بود استخراج شود. در مرحله چهارم، پژوهشگر، مفاهیم تدوین‌شده را به‌دقت مطالعه کرد و بر اساس تشابه آن‌ها را به دسته‌های موضوعی یا مفاهیم اصلی دسته‌بندی کرد. در مرحله پنجم، برای توصیف جامع از پدیده مورد مطالعه، پژوهشگر، دسته‌های موضوعی مختلف که معانی مشابهی داشتند، را در دسته‌های موضوعی بزرگ‌تری قرار داد تا به مفاهیم اصلی دست پیدا کند. در مرحله ششم،

سعی شد تا توصیف جامعی از پدیده مورد مطالعه با بیانی آشکار و بدون ابهام ارائه شود. مرحله پایانی، اعتباربخشی با ارجاع به هر نمونه و پرسیدن درباره یافته‌ها بود (غلامی و همکاران، ۱۳۹۳). برای تأمین روایی و پایایی داده‌ها از رویکردهای چندگانه قابلیت اعتبار (میزان بازنمایی مناسب ساختار و معنی پدیده)، قابلیت انتقال (میزان تعمیم‌پذیری یافته‌ها به محیط‌های دیگر)، قابلیت اعتماد (دقیق بودن یافته‌ها از منظر پژوهشگر، مشارکت‌کنندگان یا خوانندگان گزارش پژوهش) و قابلیت تأیید (میزان درک‌پذیری پدیده مشابه برای دیگر پژوهشگران) استفاده شد (کرسول و کلارک، ۲۰۰۷). علاوه بر این، برای تأمین روایی و پایایی پژوهش از آیت‌های روشنی و بازآزمایی استفاده شد.

- روشنی: اکثر مفاهیم و متغیرهایی که مدل‌های تحقیق را شکل داده‌اند قابل فهم بوده و در مورد موضوع امنیت غذایی هستند. تعاریف صورت گرفته برای هر یک از متغیرهای اصلی به صورت شفاف تعریف شد و سعی شد روشنی متغیرها نیز به خوبی رعایت شود تا روایی آن‌ها تضمین شود. استفاده از نمونه‌گیری هدفمند (اضافه کردن جزئیات بیشتر، توضیحات بیشتر) روایی همگرایی مد را افزایش داده و نیز شناسایی متغیرها در قالب افراد مختلف (زنان و مردان روستایی بی‌سواد و تحصیل کرده) روایی تشخیصی را افزایش داده است.

- مثلث بندی: از آنجاکه نتایج تحقیقات کیفی، مبتنی بر واقعیت هستند، پس از بررسی کامل موضوع و تحلیل داده‌ها بار دیگر برای اطمینان بیشتر نتایج تحقیق و تعمیم‌پذیری آن، نتایج به دست آمده در اختیار نهادهای محلی (دهیاری‌ها) و مطلعین روستایی قرار گرفت و پس از اطمینان از نظر آنان نتایج ارائه شد.

یافته‌های تحقیق

تعاریف کشاورزان از امنیت غذایی

در ابتدا قبل از آنکه راهبردهای بهبود امنیت غذایی از دیدگاه خانوارهای روستایی بررسی شود، برای عمیق شدن بحث امنیت غذایی و ساده‌سازی این موضوع به تعاریف و مفاهیم این واژه از دیدگاه خانوارهای روستایی پرداخته شد. همان‌طور که از تعاریف مشخص است بیشتر تعاریف به دسترسی به غذایی مناسب و متعادل (غذای خوب و مناسب که هم سیری سلولی و هم سیری شکمی در پی داشته باشد) اشاره می‌کند. بنابراین، کشاورزان به خوبی این موضوع را درک کرده‌اند و از زوایای مختلف به تعریف این مفهوم پرداخته‌اند. در جدول شماره ۱ عبارت‌های استخراجی ارائه شده است.

جدول ۱. عبارتهای استخراج شده از درک مفهوم کشاورزان از امنیت غذایی

فراوانی	جمله‌های منتخب خانوارهای روستایی	جوهره یا عبارت استخراجی
۸	امنیت غذایی یعنی اینکه هر وقت بخوایم غذای موردعلاقه‌ام را بخورم.	دسترسی به غذای موردعلاقه
۷	امنیت غذایی یعنی اینکه بتوانم غذاهای خوب و مناسب بخورم.	توانایی خرید مواد غذایی
۵	امنیت غذایی اشاره به این دارد که مجبور نشی شکم را با غذاهای نشاسته‌دار (مثل سیب‌زمینی آب پز) پر کنی.	غذای متعادل
۶	امنیت غذایی یعنی اینکه در طول هفته بر اساس یک برنامه غذایی خاص وعده‌های غذایی را تنظیم کنی.	داشتن برنامه غذایی
۹	امنیت غذایی یعنی اینکه آگاه باشی غذایی که می‌خوری چقدر برای بدن انسان مفید است.	آگاهی تغذیه‌ای
۸	امنیت غذایی یعنی که مجبور نباشی بعضی از وعده‌های غذایی را غذای سبک بخوری.	دسترسی به غذای مقوی
۹	امنیت غذایی یعنی مواد غذایی را بر اساس همان وعده بخوری (مثلاً نباید در شام ماست بخوری).	چینش غذا بر اساس وعده‌های غذایی
۱۱	امنیت غذایی یعنی در وعده‌های غذایی ماهی و گوشت فرمز حتماً باشد نه مثل ما اصلاً ماهی نمی‌خوریم.	گنجاندن غذای مقوی در وعده‌های غذایی
۸	امنیت غذایی یعنی اینکه همه اعضای خانواده بتوانند غذای خوب (از لحاظ کمی و کیفی) بخورند.	دسترسی اعضای خانواده به غذای مناسب
۷	امنیت غذایی یعنی در خانواده روش‌های پخت و آماده‌سازی هر نوع غذایی را بلد باشی.	توانایی آماده‌سازی غذا
۷	امنیت غذایی یعنی اینکه بتوان بخش اعظم مواد غذایی موردنیاز را در خانواده خود تأمین کرد.	تأمین مواد غذایی
۹	امنیت غذایی یعنی که بتوان یک غذای سالم بخوری.	دسترسی به غذای ارگانیک
۱۱	امنیت غذایی یعنی اینکه در مزرعه شخصی بتوان چندین محصول سالم کشت کرد (مثل سبزیجات، سیب‌زمینی و غیره).	کشت محصول سالم
۱۲	امنیت غذایی یعنی اینکه مطمئن باشی در اثر غذایی که می‌خوری مریض نمی‌شی (مثلاً همه میگویند مرغ زیاد بخوری به امراض سخت دچار میشی).	غذای مطمئن
۸	امنیت غذایی یعنی مطمئن شوم هر وقت بخوایم مواد غذایی موردنیازم به اندازه کافی وجود دارد.	نبود نگرانی در مورد اتمام مواد غذایی
۹	امنیت غذایی یعنی اینکه مجبور نشوم مواد غذایی را به خاطر قیمت آن کیفیت پایین‌ترش را بخورم.	توان خرید غذای با کیفیت
۷	امنیت غذایی یعنی اینکه هر وقت خواستم چیزی بخورم در مغازه‌های روستا وجود داشته باشه.	وجود مواد غذایی در منطقه محل سکونت
۴	امنیت غذایی یعنی اینکه بتوان برای بچه‌ها و بزرگسالان مواد غذایی با کیفیت مناسبی خرید کرد (باتوجه به نیاز بدن).	تفکیک خرید اقلام غذایی برای اعضای خانواده
۸	امنیت غذایی یعنی اینکه حداقل چیزی برای خوردن باشه و گرسنه نباشی.	سیری شکمی
۸	امنیت غذایی یعنی وقتی مریض شدی دکتر بهت نگوه سعی کن از غذاهای بهتری بخوری.	عدم سوءتغذیه
۱۳	امنیت غذایی یعنی مجبور نشی چند وعده پشت سرهم غذای تکراری بخوری.	نبود غذایی تکراری در وعده‌های غذایی

در طبقه‌بندی مفاهیم امنیت غذایی از دیدگاه جوامع روستایی می‌توان آن‌ها را در ابعاد مختلف طبقه‌بندی نمود (جدول ۲). اما همان‌گونه که در قسمت مفهوم امنیت غذایی در پیش‌تر بیان شد، امنیت غذایی دارای ابعاد در دسترس بودن غذا، دسترسی به مواد غذایی، استفاده از مواد غذایی و ثبات بود. بنابراین، همان‌طور که از نتایج تحقیق پیداست جوامع روستایی همانند مجامع بین‌المللی ابعاد امنیت غذایی را بیان کرده‌اند که گویای آگاهی و اهمیت موضوع در میان جامعه روستایی مورد مطالعه است.

جدول ۲. طبقه‌بندی ابعاد امنیت غذایی از دیدگاه جوامع روستایی مورد مطالعه

دسترسی فیزیکی	دسترسی اقتصادی	ترجیحات غذایی	سلامت غذایی	سواد تغذیه‌ای	ثبات
دسترسی به غذای مقوی	توانایی خرید مواد غذایی	دسترسی به غذای موردعلاقه	غذای متعادل	داشتن برنامه غذایی	نبود نگرانی در مورد اتمام مواد غذایی
دسترسی اعضای خانواده به غذای مناسب	تأمین مواد غذایی	گنجانیدن غذای مقوی در وعده‌های غذایی	دسترسی به غذای ارگانیک	آگاهی تغذیه‌ای	نبود غذایی تکراری در وعده‌های غذایی
وجود مواد غذایی در منطقه محل سکونت	توان خرید غذای با کیفیت	تفکیک خرید اقلام غذایی برای اعضای خانواده	کشت محصول سالم	چینش غذا بر اساس وعده‌های غذایی	غذای مطمئن
-	-	عدم سوءتغذیه	سیری شکمی	توانایی آماده‌سازی غذا	-

راهبردهای خانوارهای روستایی برای حفظ امنیت غذایی

پس از تعاریف و مفاهیم درک شده خانوارهای روستایی به استخراج راهبردهای حفظ معیشت آنان پرداخته شد. پس از مصاحبه عمیق با سرپرست خانوارهای روستایی ۲۹ راهبرد استخراج شد. نتایج این بخش در جدول شماره ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. عبارتهای استخراج شده از رفتارهای خانوارهای روستایی برای حفظ امنیت غذایی

فراوانی	جمله‌های منتخب کشاورزان	جوهره یا عبارات استخراجی
۸	چون توان خرید سبزیجات ندارم در داخل حیات خونه یک باغچه کوچک کشت می‌کنم.	کشت سبزیجات
۱۴	سعی می‌کنم مواد غذایی اولیه مثل لوبیا، نخود، سبزمینی، پیاز و غیره را در مزرعه شخصی کشت کنم.	کشت اقلام غذایی
۱۹	سعی می‌کنم همیشه در خانواده به پرورش مرغ و بوقلمون برای تهیه تخم مرغ و گوشت اقدام کنم.	پرورش ماکیان
۱۹	سعی می‌کنم فرآوری محصولات لبنی را در خانه انجام دهم و برای سایر فصول هم نگه می‌دارم.	فرآوری محصولات لبنی
۱۱	سعی می‌کنم در خانه محصولات باغی رب، قیسی، آلو و غیره موردنیاز خانواده را تأمین کنم.	فرآوری محصولات باغی
۹	روش صحیح خشک و سرخ کردن مواد غذایی را می‌آموزیم و برای فصول سرد هم نگه می‌داریم.	خشک کردن
۱۶	سعی می‌کنم برای حفظ توان اقتصادی علاوه بر شغل کشاورزی شغل دیگری در روستا داشته باشم.	تنوع شغلی
۱۵	وقتی از جایی سبزی می‌خریم سعی می‌کنیم درست ضدعفونی کنیم و تمیز بشوریم.	سلامت غذایی
۱۳	سعی می‌کنم محصولاتی که توانایی ماندگاری بالایی دارند برای کل سال بخرم.	خرید محصولات دارای نگهدارنده
۱۲	سعی می‌کنم از گندم معمولاً آرد موردنیاز یک سال را تأمین کنم چون در روستای ما نانوايي وجود ندارد.	فرآوری محصولات زراعی
۱۴	سعی می‌کنم نحوه تهیه و آماده‌سازی غذا را درست یاد بگیرم.	آگاهی تغذیه
۸	من با دیگر زنان روستایی یک صندوق اعتبارات خرد راه‌اندازی کردیم و برای توان اقتصادی ما مناسب است.	توسعه تشکل‌ها
۹	سعی می‌کنم تناوب زراعی را در محصولات کشتم رعایت کنم.	حفاظت از منابع پایه تولید
۴	فکر می‌کنم خدا، روزی رسانه و نگرانی ندارم.	تقدیرگرایی
۱۱	سعی می‌کنم محصولات تولیدی خانوار را شخصاً به شهر ببرم و سود بیشتری به دست آورم تا توان اقتصادی بالاتری برای خرید اقلام غذایی داشته باشم.	حذف دلالتان اقتصادی
۹	برای اینکه سوءتغذیه نگیرم سعی می‌کنم بر اساس برنامه غذایی که شامل حبوبات، گوشت و لبنیات باشه بخورم.	تهیه برنامه غذایی
۸	سعی می‌کنم با تغییر فصل‌ها به غذاهای محلی روی بیاورم.	تغییر فرهنگ تغذیه‌ای
۱۳	در کنار کشاورزی سعی می‌کنم دامداری را توسعه دهم.	توسعه دام‌پروری
۷	سعی می‌کنم در دوره‌های آموزشی-ترویجی مربوطه شرکت کنم و آن را در خانه به کار بگیرم.	شرکت در دوره‌های آموزشی
۱۳	من به تنهایی از عهده مخارج زندگی برنمیام و معمولاً خودم یا پسرم به تهران برای کار می‌رویم.	مهاجرت فصلی
۱۷	سعی می‌کنم همیشه پس‌اندازی برای خرید مواد غذایی کنار بگذارم.	ذخیره احتیاطی
۱۸	زمانی که مواد غذایی گران می‌شود سعی می‌کنم از خرید آن صرف‌نظر کنم و آن را با مواد غذایی دیگر جایگزین می‌کنم.	تغییر ترجیحات غذایی

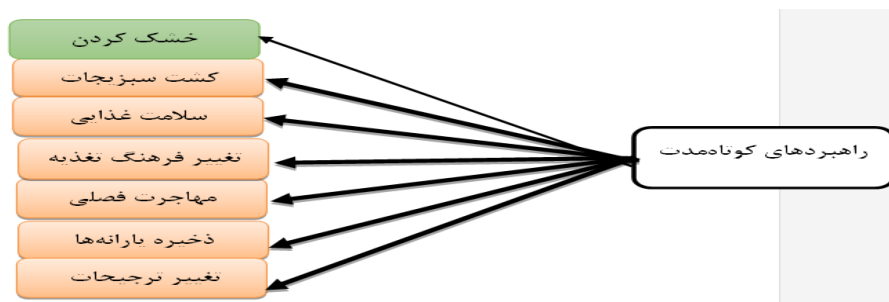
۹	سعی می‌کنم اعضای خانواده را در فعالیت‌های تولیدی غیرکشاورزی مانند قالی بافی و غیره مشارکت دهم.	توسعه فعالیت‌های غیرزراعی
۷	سعی می‌کنم از یارانه‌ها کمتر استفاده کنم و آن را برای خرید مواد غذایی در آینده ذخیره کنم.	ذخیره یارانه‌ها
۱۴	من همواره سعی می‌کنم الگوی مناسب و تعدادی از محصولات با درآمدی بالا در مزرعه شخصی را کشت کنم.	تنوع و الگوی کشت مناسب
۹	سعی می‌کنم در مزارعم برای بهبود کیفیت آن از کودهای دامی و سبز استفاده کنم.	استفاده کودهای سبز
۷	فعالیت‌ها را به صورت گذشته انجام می‌دهم و فکر نمی‌کنم که مشکلی در این زمینه داشته باشم و برنامه خاصی ندارم.	فاقد برنامه
۱۹	در زمان خشک‌سالی سعی می‌کنم از ارقام اصلاحی برای بهبود عملکرد استفاده کنم.	سازگاری با خشک‌سالی
۷	برای جلوگیری از هدر رفت محصول در زمان کاشت، داشت و برداشت از ماشین‌آلات سالم و جدید استفاده کنم.	توسعه مکانیزاسیون

در این مرحله راهبردهای خانوارهای روستایی برای حفظ امنیت غذایی بر اساس ماهیت کدهای استخراجی به چهار راهبرد کوتاه‌مدت، میان‌مدت، بلندمدت و بدون واکنش تقسیم شدند که در ادامه به تشریح این رفتارها پرداخته می‌شود.

راهبردهای کوتاه‌مدت

منظور از راهبردهای کوتاه‌مدت در این پژوهش واکنشی است که خانوارهای روستایی برای بهبود امنیت غذایی خود انجام می‌دهند و این اقدام آن‌ها حداکثر ۶ ماه دوام دارد که شامل ۷ نوع فعالیت بود (مدل ۱).

مدل ۱. راهبردهای کوتاه‌مدت خانوارهای روستایی برای حفظ امنیت غذایی

خشک کردن

خانوارهای روستایی همواره سعی دارند از امکانات موجود حداکثر استفاده لازم را ببرند و فعالیت‌هایی را انجام می‌دهند که حداقل شش ماه برای بعضی از غذاها مواد اولیه آن را خود فراهم کنند. به‌عنوان نمونه یکی از پاسخگویان گفت: «من هر ساله سبزی‌هایی که در مزرعه داریم خوب

سرخ می‌کنم و در یخچال می‌گذارم و در سایر فصول برای آماده‌سازی غذاهایی مانند قورمه‌سبزی، سوپ، دلمه و غیره استفاده می‌کنم» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۱۳۹۷/۵/۲۵، منزل).

کشت سبزیجات

بسیاری از خانوارهای روستایی بر این باور بودند که برای جبران نیازهای روزمره انسان درزمینه خوردن سبزیجات اقدام به کشت انواع سبزیجات برای مصارف شخصی می‌کردند. در این زمینه یکی از شرکت‌کنندگان گفت: «من سال‌هاست در فصل بهار و تابستان برای اینکه سوءتغذیه نگیرم انواع مختلفی از سبزیجات در داخل حیات‌خونه به مساحت ۲۰۰ متر کشت می‌کنم. از این کار لذت می‌برم. هم به‌نوعی برایم سرگرمی است و هم اینکه مطمئنم سبزی سالم می‌خورم، سالمه و هیچ‌گونه سم و کودی نداره» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۴/۲۹، مزرعه).

سلامت غذایی

بسیاری از خانوارهای روستایی بر این باور بودند اقداماتی که آنان انجام می‌دهند به‌نوعی به سالم بودن غذایی که می‌خورند کمک می‌کند و بسیاری از آنان بر اساس آگاهی مناسب به سلامت استاندارد، تاریخ انقضا، خرید محصولات ارگانیک و ضدعفونی کردن سبزیجات توجه می‌کردند. در این زمینه یکی از شرکت‌کنندگان گفت: «من موقع خرید مواد غذایی دقت زیادی به خرج می‌دهم. اولین کاری که انجام می‌دهم به علامت استاندارد مواد غذایی دقت می‌کنم و اگر سبزیجات از بیرون بخرم معمولاً چندین بار شستشو می‌دهم» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۶/۱، روستا).

تغییر فرهنگ تغذیه

خانوارهای مورد مطالعه در بعضی موارد کمبودهای مواد غذایی به دلایل عدم توانایی خانوار برای خرید مواد غذایی، با دانش بومی غنی که در این زمینه داشتند توانسته بودند خود را با شرایط سازگار کنند. در این زمینه یکی از مصاحبه‌شونده‌ها گفت: «من همواره نگران تمام شدن مواد غذایی هستم که برای چند ماه ذخیره کردم. لذا برای اینکه به مشکل نخورم در بعضی از فصول سال به غذاهای محلی روی می‌آورم که اکثراً مواد اولیه آن را در مزرعه خودمون تهیه می‌کنم» (مصاحبه عمیق، ۹۷/۵/۱۷، روستا).

مهاجرت فصلی

خانوارهای روستایی با توجه به وضعیت خشک‌سالی که در چند سال اخیر با آن روبه‌رو هستند، به این نتیجه رسیدند که تنها تکیه بر کشاورزی کافی نیست. لذا باید به دنبال رهیافت‌های جایگزین بود که بعضی از آنان این جایگزینی را به صورت موقت مانند مهاجرت فصلی جبران کردند. به‌عنوان مثال یکی از پاسخگویان گفت: «مقدار کشاورزی که دارم برای مایحتاج زندگی کافی نیست و معمولاً خودم یا پسر بزرگ‌ترم که توان کار کردن داره به تهران میریم و درآمدی جانبی برای خرید مواد غذایی فراهم می‌کنم» (مصاحبه عمیق، ۹۷/۵/۲۲، روستا).

ذخیره یارانه‌ها

ازجمله راهبردهای کوتاه‌مدت دیگری که کشاورزان به کار بسته‌اند تا مواقعی که به آن نیاز مبرم دارند استفاده کنند ذخیره درآمدهای خانوار ازجمله یارانه‌ها بود. در این زمینه یکی از شرکت‌کنندگان گفت: «بسیاری از مردم اقلام ضروری و مصرفی خانوار، زمانی که یارانه‌ها به حساب می‌آید می‌خرند. اما من معمولاً یارانه‌ها که به حساب می‌آید سعی می‌کنم استفاده نکنم تا در مواقعی که نیاز است از آن برای خرید مواد غذایی استفاده کنم» (مصاحبه عمیق، ۹۷۲/۵/۸، روستا).

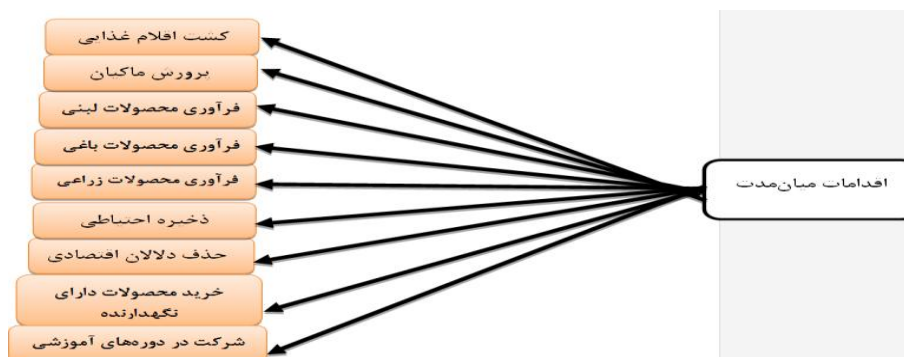
تغییر ترجیحات

گران شدن اقلام غذایی همواره به ضرر جامعه روستایی است که از توان و قدرت خرید بالایی برخوردار نیستند. خانوارهای روستایی همواره گاهی برای سازگاری با شرایط به‌ناچار اقداماتی را انجام می‌دهند به‌عنوان مثال جایگزین کردن مواد غذایی ارزان‌قیمت در سبد خرید خانوارهای روستایی پیامدهای ناامنی (تغییر از سیری شکمی به سیری سلولی) زیادی در پی دارد. در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «در خانواده ما وقتی مواد غذایی گران می‌شود به‌نوعی این غذا در سفره غذایی ما حذف می‌شود و به‌جای آن غذاهای ارزان‌قیمت‌تری می‌خریم هرچند که کیفیت آن پایین باشد» (مصاحبه عمیق، ۹۷/۵/۲۴، روستا).

راهبردهای میان‌مدت

منظور از راهبردهای میان‌مدت در این پژوهش اقداماتی است که خانوارهای روستایی برای بهبود امنیت غذایی خود انجام می‌دهند و این اقدام آن‌ها امنیت غذایی خانوارها را از ۶ تا ۱۸ ماه تضمین می‌کند که در صورت توسعه آن می‌توان به‌عنوان یک برنامه بلندمدت برای بهبود امنیت غذایی استفاده شود (مدل ۲).

مدل ۲. اقدامات میان‌مدت خانوارهای روستایی برای حفظ امنیت غذایی

کشت ارقام غذایی

معمولاً خانوارهای روستایی به نوعی برای آینده نه چندان دور پیش‌بینی می‌کنند و درصدد هستند در مزارع شخصی اقدام به کشت محصولاتی کنند که در دوره یک سال زراعی و بیشتر مورد مصرف قرار می‌دهند در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «ما همواره سعی می‌کنیم بسیاری از ارقام ضروری و پرمصرف موردنیاز خونه را در مزارع شخصی کشت کنیم. لذا بسیاری از این محصولات را مانند لوبیا، نخود، عدس، سیب‌زمینی، پیاز و غیره را کشت می‌کنیم» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۱۵، مزرعه).

پرورش ماکیان

خانوارهای روستایی معمولاً به این نتیجه رسیدند نه تنها مصرف بیش از حد مرغ (به دلیل استفاده از هرمون‌های مختلف) برای آنان ضرر دارد، بعضی اوقات سال نیز توان خرید آن را ندارند. لذا به پرورش انواع ماکیان اقدام می‌کنند در این زمینه یکی از مصاحبه‌شونده‌ها گفت: «ما هرروزه شاهد افزایش قیمت مرغ هستیم. تازه طبق شنیده‌ها خوردن بیش از حد این مرغ‌ها برای سلامتی انسان ضرر دارد. بنابراین، ما در خونه انواع مختلفی از ماکیان با تعداد بالا (نزدیک به ۷۰ عدد) پرورش می‌دهیم و طول سال و حتی بیشتر از یک سال از آن استفاده می‌کنیم. تازه گوشت آن لذت بیشتری دارد» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۱۲، روستا).

فرآوری محصولات لبنی

معمولاً خانوارهای روستایی بر اساس دانش بومی که در زمینه فرآوری محصولات لبنی دارند برای مصرف خود در طول سال زراعی و حتی بیشتر تولید می‌کنند. در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «ما معمولاً از شیر دام‌های خود به فرآوری آن مانند تهیه ماست محلی برای فصل زمستان، تهیه کشک، روغن حیوانی اقدام می‌کنیم که بخشی از آن برای فروش و بخشی از آن برای مصارف خانگی استفاده می‌شود» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۴/۳۰، منزل).

فرآوری محصولات باغی

همچنین خانوارهای روستایی برای بهبود امنیت غذایی خود در میان‌مدت، بر اساس دانش خود و نیاز به محصولات باغی به فرآوری آن اقدام می‌کنند و بخش اعظمی از نیازهای خود را در این زمینه تأمین می‌کنند. در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «ما عموماً کارهای باغداری زیادی انجام می‌دهیم اما برای مصارف خود در طول سال زراعی آن‌ها را فرآوری می‌کنیم و محصولاتی مانند تهیه رب، قیسی، آلو، آب‌لیمو و غیره را برای خود تأمین می‌کنیم تا بخشی از هزینه‌های خونه کم شود و درآمد خونه را در جاهای دیگری که نیاز داریم مصرف کنیم» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۵، منزل).

فرآوری محصولات زراعی

بسیاری خانوارهای روستایی معمولاً برای آینده امنیت غذایی خود دست به اقداماتی می‌زنند تا با فرآوری محصولات زراعی خود بتوانند برای خانواده خود یک حاشیه امنی ایجاد کنند. در

این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «در روستای ما نانوايي وجود ندارد. بسیاری از مردم ميرن روستاهای اطراف یا شهر نون می‌خرن اما ما معمولاً برای کل سال آرد تهیه می‌کنیم و در خونه نون تهیه می‌کنیم. علاوه بر این، ما در خونه محصولات دیگری مانند شلغم، لپه و غیره برای مصرف خود تهیه می‌کنیم» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۲۸، منزل).

ذخیره احتیاطی

بسیاری از خانوارهای روستایی همواره نگران تمام شدن مواد غذایی مورد نیازشان بودند. به همین دلیل آنان برای جبران این قضیه سعی می‌کردند یک اندوخته‌ای برای خرید مواد غذایی کنار بگذارند تا در مواقعی که به آن نیاز دارند، استفاده کنند. در این زمینه یکی از شرکت‌کنندگان گفت: «ما همیشه از این می‌ترسیم که اگر مواد غذایی ما تمام شد چه کار کنیم؟ لذا برای اینکه با این مشکل مواجه نشویم سعی می‌کنم پس‌اندازی همیشه برای خرید مواد غذایی کنار بگذارم» (مصاحبه عمیق، ۹۷/۵/۱۸، روستا).

حذف دلان اقتصادی

خانوارهای روستایی همیشه از این قضیه نگران بودند زمانی که محصولات آنان به فصل برداشت می‌رسد قیمت اکثریت محصولات به دلیل عرضه زیاد، افت می‌کند. قیمت تضمینی به جز گندم برای محصولات آنان وجود ندارد. علاوه بر این، دلان اقتصادی از این قضیه نهایت استفاده را می‌برند و با پیش‌خرید کردن محصول (به دلیل بدهکاری‌های خانوارهای روستایی) محصولات کشاورزان با قیمت پایین‌تری می‌خرند. اما بسیاری از کشاورزان از این وضعیت آگاه هستند و با حذف آنان و با فروش مستقیم محصولات خود به خریداران توان اقتصادی را بهبود می‌بخشند و در خرید مواد غذایی استفاده می‌کنند. در این زمینه یکی از مصاحبه‌شونده‌ها گفت: «در سال‌های پیش که یک مقدار بدهکاری داشتم محصولاتم پیش‌فروش و یا در همان روستا با قیمت کمتری می‌فروختم. اما در این چند سال تمامی محصولاتی که در خانه و مزرعه (به‌جز گندم که به تعاونی دولتی می‌فروشم) به شهر می‌برم و با قیمت بهتری می‌فروشم و پول بیشتری عاید می‌شود» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۱۱، روستا).

خرید محصولات دارای نگهدارنده

برخلاف تصورات رایج که جامعه روستایی را افرادی بی‌سواد، تقدیرگرا و مقاوم به تغییر و غیره می‌داند و حاضر نیستند که آن‌ها را باور کنند، باید گفت بسیاری جوامع روستایی آگاهی تغذیه‌ای مناسبی دارند و آنان به علائم برچسب روی محصولات دقت می‌کنند. به‌عنوان مثال یکی از مصاحبه‌شونده‌ها گفت: «من موقع خرید به مواد نگهدارنده و تاریخ مصرف محصولاتی که می‌خرم نگاه می‌کنم که اگر این محصولات تاریخ انقضای آن حداقل یک سال دیگر باشد آن را می‌خرم. چون من

می‌خواهم در زمینه مواد غذایی یک حاشیه امنیت حداقل یک‌ساله داشته باشم» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۶/۷، منزل).

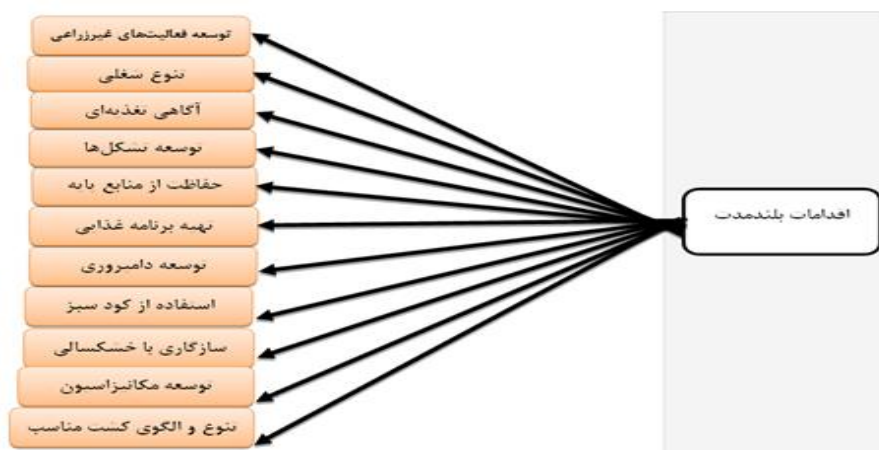
شرکت در دوره‌های آموزشی

همان‌طور که آموزش به‌عنوان اصل تغییر در رفتار انسان‌ها مطرح است، جوامع روستایی نیز از این قاعده مستثنا نیستند. آنان نیز پذیرفته‌اند در صورتی که آموزش مناسبی در جوانب مختلف زندگی دریافت کنند می‌توانند به بهبود وضعیت خانوار خود از جمله وضعیت تغذیه اقدام مناسبی انجام دهند. به‌عنوان مثال یکی از مصاحبه‌شونده‌ها گفت: «من همیشه دوره‌های مختلفی که در روستا یا سازمان جهاد کشاورزی مانند دوره‌های قالی‌بافی، دوره‌های آموزشی ترویجی، زنبورداری، پرورش قارچ، معرفی نهاده‌های جدید کشاورزی و غیره برگزار می‌شود شرکت می‌کنم تا تغییر و بهبودی اساسی در زندگی من حاصل شود» (مصاحبه عمیق، ۹۷/۵/۸، روستا).

راهبردهای بلندمدت

منظور از اقدامات بلندمدت در این پژوهش اقداماتی است که خانوارهای روستایی برای بهبود امنیت غذایی خود انجام می‌دهند و در صورت تداوم آن‌ها، امنیت غذایی خانوارها را بیشتر از ۱۸ ماه تضمین می‌کند که در جوامع روستایی مورد مطالعه فعالیت‌های زیادی را برای بهبود امنیت غذایی خود به کار می‌گرفتند. مطابق شکل شماره ۳ در خانوارهای روستایی ۱۱ فعالیت به‌صورت خودجوش برای بهبود امنیت غذایی خود به کار می‌گرفتند. در صورتی که برنامه‌ریزان روستایی حمایت‌های لازم را از این فعالیت‌های خودجوش به عمل آورند شاهد بهبود امنیت غذایی در جوامع روستایی خواهیم بود، جوامعی که خود به‌عنوان متولیان امنیت غذایی در جامعه مطرح هستند (مدل ۳).

مدل ۳. راهبردهای بلندمدت خانوارهای روستایی برای حفظ امنیت غذایی

توسعه فعالیت‌های غیرزراعی

همواره در جوامع روستایی این اصل پذیرفتنی است که تمام اعضای خانواده به همدیگر کمک و یاری می‌بخشند. لذا در بسیاری از خانوارهای روستایی برای جبران توان اقتصادی خود، سایر اعضای خانواده را در بسیاری از مشاغل غیرزراعی که می‌تواند درآمدی برای خانوار داشته باشد به صورت داوطلبانه مشارکت می‌دهند. در این زمینه یکی از مصاحبه‌شونده‌ها گفت: «خانواده من (همسر و دخترم) به صورت داوطلبانه در فعالیت‌های اقتصادی مانند قالی‌بافی و صنایع دستی مشارکت می‌کنند و در سال درآمد زیادی برای خانواده فراهم می‌کنند که بخش اعظمی از این درآمد برای خرید مواد غذایی استفاده می‌شود» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۲۴، روستا).

تنوع شغلی

در جوامع روستایی مورد مطالعه اکثر خانوارهای روستایی به این نتیجه رسیدند که همراه با فعالیت در بخش کشاورزی، باید شغل دیگری در روستا داشته باشند تا بتوانند در جامعه روستایی بمانند و از این بخش خارج نشوند. در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «من برای اینکه شغل کشاورزی را بتوانم ادامه دهم و به شهرهای بزرگ نروم کارگری کنم فعالیت‌هایی دیگری مانند بنایی، رانندگی، دام‌داری و غیره انجام می‌دهم. قطعاً این کار باعث می‌شود که راحت بتوانم مواد غذایی مورد نیاز خانواده را تهیه کنم» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۴/۳۱، روستا).

آگاهی تغذیه‌ای

بسیاری از روستاییان بر این باورند که زمان تهیه و آماده‌سازی غذا باید به‌نحوی باشد که خواص مواد غذایی از بین نرود و همچنین باید بر اساس شناخت کافی از مواد غذایی، گروه‌های غذایی در برنامه غذایی قرار داد. در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «من همیشه به همسرم توصیه می‌کنم موقع آماده‌سازی غذا به‌نحوی پخت شود که خواص اصلی غذا برای بدن حفظ شود. همچنین بهش تأکید می‌کنم در غذاهایی که برامون درست می‌کنه غلات، گوشت، لبنیات، حبوبات و غیره بگنجانند تا نیازهای بدن تأمین شود. لذا همیشه سعی می‌کنم اطلاعات مختلفی براش جمع‌آوری کنم» (مصاحبه عمیق، ۹۷/۵/۲، روستا).

توسعه تشکل‌ها

جوامع روستایی بر این باور هستند برای اینکه امنیت غذایی آنان بهبود یابد، نیاز است توانمندی اقتصادی آنان ارتقا یابد. یکی از اقدامات مهمی که در این زمینه انجام دادند توسعه تشکل‌های مختلف اقتصادی بوده است. یکی از مصاحبه‌شونده‌ها گفت: «ما بر این باور هستیم برای اینکه همیشه امنیت غذایی داشته باشیم و غذاهای خوب و با کیفیت بخوریم باید توان خرید داشته باشیم. بنابراین، یکی از اقداماتی که در این زمینه انجام دادیم توسعه صندوق اعتبارات خرد بوده است» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۴، مزرعه).

حفاظت از منابع پایه

در خانوارهای روستایی همواره این دیدگاه وجود دارد برای اینکه بتوانند در بخش کشاورزی فعالیت مناسب انجام دهند و از زمین‌های کشاورزی بهره‌برداری و عملکرد مناسبی داشته باشند، اصول پایداری که از گذشته بر اساس دانش بومی یاد گرفته‌اند را به کار می‌گیرند. در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «من برای اینکه زمین‌های کشاورزیم قوت سبز کردن محصولات را داشته باشد و زمین از بین نرود و همچنین امیدی به عملکرد بهتر برای سال‌های آتی داشته باشم، تناوب زراعی را رعایت می‌کنم. لذا همواره زمین‌ها را دو بخش تقسیم می‌کنم، بخشی از آن را نخود و بخشی را گندم کشت می‌کنم» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۲۵، مزرعه).

تهیه برنامه غذایی

جوامع روستایی بر اساس اطلاعاتی که در زمینه تغذیه سالم برای انسان دریافت کرده‌اند، به این نتیجه رسیده‌اند که غذاهای تکراری و نبود سایر گروه‌های غذایی در برنامه تغذیه آن‌ها ممکن است در بلندمدت آنان را دچار سوءتغذیه کند. در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «من همیشه به همسرم می‌گویم برای این‌که دچار سوءتغذیه نشیم مواقعی که غذا درست می‌کند سعی کند گوشت، حبوبات، لبنیات و غیره را در طول هفته در برنامه غذایی قرار دهد» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۱۴، روستا).

توسعه دام‌پروری

یکی از فعالیت اقتصادی چندمنظوره به منظور بهبود امنیت غذایی در جوامع روستایی توسعه دام‌پروری است. هرچند در چند سال اخیر به دلیل وقوع خشک‌سالی‌های زیاد در منطقه این فعالیت افت اساسی داشته است، اما خانوارهای روستایی با تغییر در نوع دام‌ها و ذخیره علوفه توانسته‌اند به توسعه این بخش بپردازند. «توسعه دام‌پروری از چند بخش اساسی به بهبود تغذیه خانوار ما کمک می‌کند. از جمله اثراتی که در بهبود وضعیت خانوار ما گذاشته تهیه لبنیات و فرآورده‌های آن، تهیه گوشت قرمز و با کیفیت و از همه مهم‌تر بهبود توان اقتصادی ما در جهت فروش دام و فرآورده‌های آن بوده است» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۱۹، روستا).

استفاده از کود سبز

کشاورزان بر اساس اطلاعاتی که از کارشناسان کشاورزی دریافت کرده‌اند تا حدودی توانسته‌اند بخشی از اطلاعات را در زمینه ساختمان خاک و استفاده بی‌رویه از مواد شیمیایی در مزرعه بیابند. در این زمینه یکی از افراد پاسخگو گفت: «من همواره از کارشناسان کشاورزی شنیده‌ام در صورتی که از کودهای شیمیایی زیاد در مزرعه استفاده کنم زمین به این نوع کودها عادت می‌کند و بافت خاک را از بین می‌برد. همچنین استفاده از سموم شیمیایی برای سلامت جامعه و آب‌های زیرزمینی خطرناک است. به همین دلیل هر ساله در بخشی از زمین‌ها را از کود دامی و مرغی استفاده می‌کنم» (مصاحبه عمیق، ۹۷/۵/۸، مزرعه).

سازگاری با خشک‌سالی

خانوارهای روستایی مورد مطالعه سال‌هاست که در شرایط خشک‌سالی (بر اساس شاخص SPI خشک‌سالی در استان) به سر می‌برند و به این باور رسیده‌اند برای اینکه بتوانند در شرایط خشک‌سالی فعالیت خود را ادامه دهند و به امنیت غذایی آنان خللی وارد نشود، باید راهبردهای سازگاری با خشک‌سالی را به کار بگیرند. در این زمینه یکی از شرکت‌کنندگان گفت: «ما همه می‌دانیم که در شرایط خشک‌سالی هستیم و مقدار بارندگی سال‌به‌سال کمتر می‌شود و بر اساس اطلاعاتی که از شرکت‌های خدمات مشاوره دریافت کردیم از رقوم اصلاحی و مقاوم در کشت محصولات استفاده می‌کنیم و در این چند سال که استفاده کردیم، خدائوشکر عملکرد محصولات به نسبت کم‌آبی که با آن مواجه هستیم خوب بوده است» (مصاحبه عمیق، ۹۷/۵/۷، مزرعه).

مکانیزاسیون

خانوارهای روستایی کشاورز همواره سعی می‌کنند مقدار ضایعات محصولات کشاورزی خود را به حداقل ممکن برسانند. به این دلیل کاهش ضایعات خود به نوعی افزایش عملکرد است و می‌تواند در بهبود امنیت غذایی خانوارها نقش اساسی داشته باشد. در این زمینه یکی از شرکت‌کنندگان گفت: «ما همیشه سعی داریم در مواقعی که محصول کشت می‌کنیم از ردیف‌کار عمیق و سالم و در زمان برداشت هم از کمباین‌های سالم و نو استفاده کنیم، که هیچ‌گونه ریزشی نداشته باشد و محصول را خرد نکند» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۱۹، روستا).

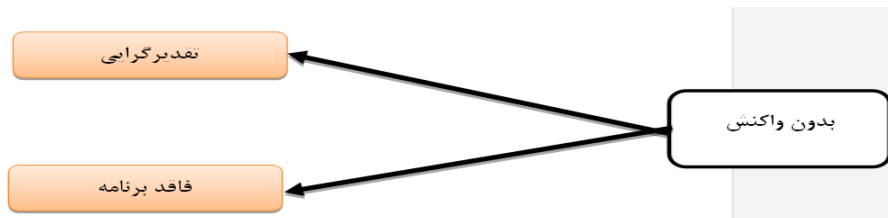
تنوع و الگوی کشت مناسب

تنوع و الگوی کشت مناسب بر اساس اصول فنی آمایش سرزمین راهبردی اساسی در زمینه توسعه کشاورزی و بهبود امنیت غذایی و یک سازگاری مثبت در مقابل مخاطرات طبیعی است، که به نوعی درآمد کشاورز را تضمین و بیمه می‌کند. در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «من همواره سعی می‌کنم محصولات مختلف و مناسبی بر اساس کیفیت و توان زمین کشت کنم و این کار در درآمدت می‌تواند به بهبود وضعیت خانوار و تهیه مواد غذایی به من کمک کند» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۲۵، مزرعه).

راهبردهای بدون اقدام

در میان خانوارهای روستایی مطالعه شده، خانوارهای معدودی بودند که هیچ‌گونه فعالیتی در این زمینه نداشتند و فعالیت‌های خود را بدون تغییر و مانند گذشته انجام می‌دادند، که به دو صورت تقدیرگرایی و تداوم فعالیت‌های گذشته رفتار می‌کردند.

مدل ۴. اقدامات بلندمدت خانوارهای روستایی برای حفظ امنیت غذایی

تقدیرگرایی

بعضی از جوامع روستایی معتقد بودند برای بهبود امنیت غذایی نمی‌توانند کار مفیدی انجام دهند به این دلیل که خداوند صاحب رزق و روزی انسان‌هاست و از قبل این میزان تعیین شده است. در این زمینه یکی از پاسخگویان گفت: «خدا خود صاحب رزق و روزی است و آن را برای هر انسانی مقدر کرده است، پس نیازی نیست من خودم کاری انجام دهم. همین فعالیت‌های روزمره را انجام می‌دهم و خدا روزی رسانه و برای همه می‌رسونه. همان‌گونه که سعدی میگه به هر آن‌کس که دندان دهد نان دهد» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۴، روستا).

فاقد برنامه

تعدادی از شرکت‌کنندگان وقتی از آنان پرسیده می‌شد که چه نوع فعالیت و راهبردهایی برای بهبود امنیت غذایی خانواده خود انجام داده‌اید؟ پاسخ مشخصی در این زمینه دریافت نمی‌شد و معمولاً برنامه مشخصی در این زمینه نداشتند و فعالیت‌های خود را مانند گذشته انجام می‌دادند. این طبقه از خانوارهای روستایی معمولاً افرادی مقاوم به تغییر هستند زیرا بر اساس مشاهدات نگارنده و تحقیقات محلی حتی از نظر وضعیت امنیت غذایی در شرایط مساعدی قرار نداشتند. در این زمینه یکی از افراد پاسخگو گفت: «من معمولاً برنامه خاصی برای بهبود امنیت غذایی خانوادم در آینده ندارم و فعالیت‌هایی که انجام می‌دهم همان‌هایی هستند که در گذشته هم انجام می‌دادم» (مصاحبه عمیق و مشاهده، ۹۷/۵/۷، روستا).

نتیجه گیری

هدف کلی این تحقیق کیفی که به روش پدیدارشناسی انجام شد بررسی تعاریف و راهبردهای بهبود امنیت غذایی در میان خانوارهای روستایی بود. نتایج نشان داد که خانوارهای روستایی مطالعه شده هرکدام به نحوی درک درستی از امنیت غذایی دارند. به طوری که براساس تعاریف ارائه شده (۲۱ مورد) از سوی خانوارهای روستاییان می توان گفت جوامع روستایی تعاریف مختلفی از امنیت غذایی دارند، این موضوع برای آنان از اهمیت ویژه ای برخوردار است و باتوجه به اینکه امنیت غذایی و ایمنی غذا از واژه هایی مهم و کاربردی است که امروزه در اسناد توسعه ای به آن پرداخته شده است و از سوی مسئولان به کار گرفته می شود، نیاز است به بخش روستایی به عنوان متولیان و ستون فقرات امنیت غذایی توجه ویژه شود این نتیجه با مطالعات رضوانی و سنایی مقدم (۱۳۹۸) که ابعاد امنیت غذایی را مطرح نمودند همسو می باشد. علاوه بر این، در این پژوهش به بررسی راهبردها و اقداماتی که جوامع روستایی برای بهبود امنیت غذایی خود انجام داده بودند پرداخته شد، که پس از شناسایی واکنش های شناخته شده در نهایت باتوجه به ماهیت کدها به چهار خوشه راهبردهای کوتاه مدت، میان مدت، بلندمدت و عدم واکنش تقسیم بندی شدند. واکنش های کوتاه مدت شامل رفتارهای خشک کردن، کشت سبزیجات، سلامت غذایی، تغییر فرهنگ تغذیه، مهاجرت فصلی، ذخیره یارانه ها و تغییر ترجیحات بود. البته لازم به ذکر است تعدادی از اعضای خانوارهای روستایی در کنار راهبردهای کوتاه مدت از راهبردهای میان مدت و بلندمدت استفاده می کردند و به نوعی یک راهبرد ترکیبی را به کار می گرفتند، اما بخش اعظم خانوارهایی روستایی که راهبردهای کوتاه مدت را استفاده می کردند معمولاً از سایر راهبردها استفاده چندانی به عمل نمی آوردند. در تفسیر این یافته ها می توان گفت که خانوارهای روستایی همواره نیاز دارند آموزش های مناسبی در زمینه بهبود وضعیت امنیت غذایی دریافت کنند. به دلیل اینکه خانوارهایی که همواره راهبردهای کوتاه مدت را به کار می گیرند، بعد از مدتی منابع آنان جوابگوی نیازهای آنان نیست و از بخش کشاورزی خارج می شوند و به بخش شهری مهاجرت می کنند و جامعه ای که به عنوان متولیان امنیت غذایی در کشور مطرح هستند گریبانگیر ناامنی غذایی می شوند. لذا اقشاری که همواره راهبردهای کوتاه مدت را انجام می دهد نیازمند توجه و حمایت بیشتری هستند. بخش میان مدت مربوط به خانوارهای روستایی که راهبردهای آنان حداکثر توانایی حفظ امنیت غذایی خانوار را در ۱۸ ماه تضمین می کرد که پس از جمع آوری اطلاعات استخراجی از خانوارهای روستایی شامل کدهای کشت اقلام غذایی، پرورش ماکیان، فرآوری

محصولات لبنی، فرآوری محصولات باغی، فرآوری محصولات زراعی، ذخیره احتیاطی، حذف دلالتان اقتصادی، خرید محصولات دارای نگهدارنده و شرکت در دوره‌های آموزشی بود. علاوه بر این مجموع مصاحبه‌ها نشان می‌دهد خانوارهای روستایی علاوه بر راهبردهای میان‌مدت، از دیگر راهبردها (کوتاه‌مدت و بلندمدت) نیز استفاده می‌کردند. در تحلیل این یافته‌ها می‌توان گفت که این بخش از خانوارهای روستایی در حاشیه امنیت بیشتری نسبت به خانوارهای که راهبردهای کوتاه‌مدت را به کار می‌گیرند، قرار دارند. برنامه‌ریزان روستایی به مراتب وقت بیشتری برای برنامه‌ریزی مناسب به منظور به کارگیری راهبردهای بلندمدت در این قشر دارند. لذا در صورتی که توجه جدی در بلندمدت به این قشر نشود ممکن است آسیب‌های جدی ببینند و این گروه با توجه به ماهیت راهبردهایی که آنان به کار گرفته‌اند از حداکثر توان تولیدی خود استفاده می‌کنند و قابلیت تغییر ماهیت راهبردهای آنان به راهبردهای بلندمدت وجود دارد. بخش سوم مربوط به خانوارهایی بود که راهبردهای بلندمدتی برای بهبود امنیت غذایی خود به کار می‌گرفتند که پس از بازبینی داده‌ها این مقولات به اسم‌های توسعه فعالیت‌های غیرزراعی، تنوع شغلی، آگاهی تغذیه‌ای، توسعه تشکل‌ها، حفاظت از منابع پایه، تهیه برنامه غذایی، توسعه دام‌پروری، استفاده از کود سبز، سازگاری با خشک‌سالی، توسعه مکانیزاسیون و تنوع و الگوی کشت مناسب بود. در تحلیل این یافته‌ها می‌توان گفت که به کارگیری راهبردهای بلندمدت به تنهایی برای امنیت غذایی کافی نیست، بلکه در کنار آن باید به راهبردهای کوتاه‌مدت و میان‌مدت توجه اساسی شود و ممکن است نیاز باشد که خانوارهای روستایی هم‌زمان چندین راهبرد کوتاه‌مدت و بلندمدت را به کار بگیرند. زیرا یک راهبرد بلندمدت به تنهایی جوابگوی نیاز آنان نخواهد بود. اما آسیب‌پذیرترین قشر مطالعه مربوط به خانوارهایی بود که در این زمینه هیچ‌گونه برنامه‌ریزی برای بهبود وضعیت امنیت غذایی در آینده نداشتند و فعالیت‌ها را به صورت گذشته انجام می‌دادند. این قشر از جوامع روستایی از اقشار مقاوم به تغییر است و نیازمند آموزش‌های جامع و کافی توسط مأموران تغییر و رهبران افکار است. به این دلیل، با توجه به شرایط جوامع روستایی و مخاطرات طبیعی این قشر از جوامع روستایی به شدت آسیب‌پذیرند و به مراتب شدت آسیب‌پذیری آنان بیشتر از سایر افراد جامعه روستایی است.

پیشنهادها

در این راستا به منظور بهبود امنیت غذایی بر اساس نتایج تحقیق و مشاهدات محقق، پیشنهادهایی به صورت زیر ارائه می‌شود.

- برگزاری کلاس‌های آموزشی و ارائه آموزش‌های لازم و انتقال دانش و آگاهی به کشاورزان بر این اساس که آنان توانایی حفظ امنیت غذایی را در بلندمدت دارند.
- باتوجه‌به اینکه راهبردهای بلندمدت معمولاً به خانوارهایی بر می‌گردد که فعالیت‌های اقتصادی بهتری انجام می‌دادند، بنابراین پیشنهاد می‌شود که با حمایت و بسترسازی مناسب از طرف دولت برای راه‌اندازی فعالیت‌های کارآفرینانه و اشتغال مناسب، به توسعه ظرفیت و توانایی‌های جوامع روستایی اقدام کنند. زیرا با چنین اقدامی کمک شایانی به بهبود امنیت غذایی خانوارهای روستایی می‌شود.
- باتوجه‌به اینکه یکی از راهبردهای بلندمدت حفظ امنیت غذایی توسعه تشکلهای بود، پیشنهاد می‌شود با بسترسازی مناسب، به‌کارگیری مشوق‌ها و آموزش‌های مناسب از طریق گروه‌های خودجوش محلی و حمایت‌های مناسب دولتی، زمینه توسعه صندوق تعاونی، صندوق اعتبارات خرد، انجمن‌های صنفی متشکل از روستاییانی که راهبردهای عدم واکنش، کوتاه‌مدت و بلندمدت را به‌کار می‌گیرند، فراهم شود.
- باتوجه‌به اینکه معمولاً خانوارهایی که راهبردهای بلندمدت را به‌کار می‌گیرند به‌مراتب وضعیت بهتری از نظر امنیت غذایی دارند، پیشنهاد می‌شود از این کشاورزان به‌عنوان مددکاران ترویجی به‌منظور توسعه راهبردهای بلندمدت در میان سایر کشاورزان کمک گرفته شود.
- یکی دیگر از راهبردهای مهم بلندمدت آگاهی تغذیه‌ای است، بنابراین به مدیران و برنامه‌ریزان توسعه روستایی پیشنهاد می‌شود که دوره‌های نهضت سوادآموزی، ترویج خانه‌داری و برگزاری دوره‌های آموزشی و ترویجی آگاهی‌های مناسب تغذیه‌ای برای زنان بی‌سواد و فاقد آگاهی در این زمینه در روستاها برگزار شود تا آنان نحوه تهیه برنامه غذایی بر اساس گروه‌های غذایی و روش‌های صحیح پخت و آماده‌سازی غذا را یاد بگیرند.
- کاهش هزینه‌های تولید در سطح مزرعه، پرداخت یارانه‌ای به کشاورزان برای تهیه نهاده‌ها (درونی و بیرونی) و عوامل تولید و تهیه و توزیع نهاده‌ها و اقلام موردنیاز توسط تشکلهای و تعاونی‌های تولید با قیمت مناسب، دو روش اساسی برای کاهش هزینه‌های تولید هستند. برای کاهش ریسک تغییرات درآمدی در بخش محصولات کشاورزی، خرید تضمینی محصولات کشاورزی راهکار بسیار مناسبی می‌تواند باشد.

منابع

- خانزادی، آزاد؛ شریف کریمی، محمد و شکری، نعیم (۱۳۹۷). برآورد امنیت غذایی در استان کرمانشاه بر شاخص FSI. *نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی*، دوره ۳۲، شماره ۱، ۶۹-۸۲.
- رضوانی، محمدرضا و سنایی‌مقدم، سروش (۱۳۹۸). نقش پیوندهای روستایی-شهری در امنیت غذایی خانوارهای روستایی مورد: دهستان ده‌دشت شرقی، شهرستان ده‌دشت. *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، دوره هشتم، شماره ۱، ۳۹-۶۴.
- سواری، مسلم؛ شعبانعلی فمی، حسین و دانشو عامری، ژیلا (۱۳۹۳). امنیت غذایی و عوامل مؤثر بر آن در جامعه روستایی شهرستان دیواندره. *پژوهش‌های روستایی*، دوره ۵، شماره ۲، صص ۳۳۲-۳۱۳.

- سواری، مسلم؛ شعبانعلی فمی، حسین و دانشور عامری، ژیلا (۱۳۹۳). بررسی توانمندی زنان روستایی در بهبود امنیت غذایی خانوار در شهرستان دیواندره. *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، دوره ۳، شماره ۸، ۱۰۷-۱۲۱.
- عبادی، فرزانه (۱۳۸۳). امنیت غذایی و توزیع درآمد. معاونت برنامه‌ریزی و بودجه موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- غلامی، مصیب؛ علی‌بیگی، امیرحسین و سواری، مسلم (۱۳۹۴). پدیدارشناسی ادراک کشاورزان از خشک‌سالی (مطالعه موردی شهرستان سرپل ذهاب). *فصلنامه تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، دوره چهل و ششم، شماره ۳، ۴۳۹-۴۵۶.
- قلی‌پور، آریین و روشندل اربطانی، طاهر (۱۳۸۵). نهاده‌های رسانه‌ای توسعه محور، محور توسعه روستایی: بررسی و تبیین ارتباط بین سازگاری برنامه‌های تلویزیونی شبکه‌های استانی و توسعه روستایی در استان اردبیل. *فصلنامه روستا و توسعه*، دوره ۹، شماره ۴، ۱۳۷-۱۷.
- مرتضوی، سید محمد (۱۳۹۱). بررسی امنیت غذایی در ایران. انجمن مستقل مهندسی اقتصاد کشاورزی دانشگاه پیام نور گلپایگان، ۷.
- ندیمی، نغمه؛ نصیبیان، شهریار و دقیقی اصل، علیرضا (۱۳۹۰). بررسی امنیت غذایی در ایران و عوامل موثر بر آن. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد توسعه اقتصاد و برنامه‌ریزی*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده اقتصاد و حسابداری.

- Anríquez, G., Daidone, S. & Mane, E. (2013). Rising food prices and undernourishment: A cross-country inquiry. *Food Policy*, 38, 190-202.
- Babatunde, R. O. & Qaim, M. (2010). Impact of off-farm income on food security and nutrition in Nigeria. *Food policy*, 35(4), 303-311.
- Bala, B. K., Alias, E. F., Arshad, F. M., Noh, K. M., & Hadi, A. H. A. (2014). Modelling of food security in Malaysia. *Simulation Modelling Practice and Theory*, 47, 152-164.
- Barrett, C. B. (2010). Measuring food insecurity. *Science*, 327(5967), 825-828.
- Carletto, C., Zezza, A. & Banerjee, R. (2013). Towards better measurement of household food security: Harmonizing indicators and the role of household surveys. *Global food security*, 2(1), 30-40.
- Creswell, J. W. & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Del Ninno, C., Dorosh, P. A. & Subbarao, K. (2007). Food aid, domestic policy and food security: Contrasting experiences from South Asia and sub-Saharan Africa. *Food Policy*, 32(4), 413-435.
- FAO. (1983). *World food security: a reappraisal of the concepts and approaches*, Director General's Report, Rome: Food and Agriculture Organization.
- FAO. (1996). *Rome declaration on world food security and world food summit plan of action*, In: World Food Summit, Rome: FAO, 13-17. Available online at <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.HTM>
- FAO. (2003). *Trade reforms and food security: conceptualizing the linkages*, Rome: Food and Agriculture Organization.
- FAO. (2011). *The State of Food and Agriculture 2010-2011: Women in Agriculture: Closing the Gender Gap for Development*. Rome: FAO.
- FAO. (2006). *Policy brief. Food security. Issue 2*.

- Fengying, N., Jieying, B., & Xuebiao, Z. (2010). Study on China's food security status. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 1, 301-310.
- Food and Agricultural Organization of the United Nations. (1996). *Success stories in food security*. Vol. 2.
- Food and Agricultural Organization of the United Nations. (2006). *The state of Food and agriculture*, FAO, Rome.
- Food and Agricultural Organization of the United Nations. (2015). *The State of Food Insecurity in the World*, FAO, Rome.
- Food and Agricultural Organization of the United Nations. (2017). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2017*, FAO, Rome.
- Forster, T. (2013). Issues Paper: Linkages with rural development, including food security and ecosystem resources, an habitat for abettor urban uture, Coalition for Sustainable Cities & Regions in The New Un development Agenda, p1-10.
- Hertel, T. W. (2011). The global supply and demand for agricultural land in 2050: A perfect storm in the making?. *American Journal of Agricultural Economics*, 93(2), 259-275.
- Hosseini, S. S., Charvadeh, M. P., Salami, H. & Flora, C. (2017). The impact of the targeted subsidies policy on household food security in urban areas in Iran. *Cities*, 63, 110-117.
- Misselhorn, A., Aggarwal, P., Ericksen, P., Gregory, P., Horn-Phathanothai, L., Ingram, J. & Wiebe, K. (2012). A vision for attaining food security. *Current opinion in environmental sustainability*, 4(1), 7-17.
- Moustakas, C. E. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Owusu, V., Abdulai, A. & Abdul-Rahman, S. (2011). Non-farm work and food security among farm households in Northern Ghana. *Food policy*, 36(2), 108-118.
- Rapport, F. & Wainwright, P. (2006). Phenomenology as a paradigm of movement. *Nursing inquiry*, 13(3), 228-236.
- Renzaho, A. M. & Mellor, D. (2010). Food security measurement in cultural pluralism: Missing the point or conceptual misunderstanding?. *Nutrition*, 26(1), 1-9.
- Seydaei, E., Ghanbari, Y., Jamini, D. & BOSHAGH, M. (2013). *Measuring the Agricultural Sustainability in Rural Areas-A Case Study: Rural Areas of Central District of Ravansar Township*.
- See, L., Fritz, S., You, L., Ramankutty, N., Herrero, M., Justice, C. & Tang, H. (2015). Improved global cropland data as an essential ingredient for food security. *Global Food Security*, 4, 37-45.
- Sinyolo, S., Mudhara, M., & Wale, E. (2014). Water security and rural household food security: Empirical evidence from the Mzinyathi district in South Africa. *Food Security*, 6(4), 483-499.
- Smith, P. (2013). Delivering food security without increasing pressure on land. *Global Food Security*, 2(1), 18-23.
- Smyth, S. J., Phillips, P. W. & Kerr, W. A. (2015). Food security and the evaluation of risk. *Global Food Security*, 4, 16-23.
- Sustainable Development Department. (2006). *Agricultural Extension, Rural Development and the Food Secueity Challenge*. FAO Corporate Document Repositor.
- Thanh, H. X., Anh, T. T., Quang, L. T., Giang, D. T., & Phuong, D. T. T. (2013). *Food security in the context of Vietnam's rural-urban linkages and climate change*. IIED.
- Van Manen, M. (2016). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. Routledge.
- Yanow, D., & Schwartz-Shea, P. (2015). *Interpretation and method: Empirical research methods and the interpretive turn*. Routledge.